

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/39221534>

Кузняк А. В.,

*аспірант кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

НАДМІРНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ ФОРМАЛІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

EXCESSIVENESS AS A FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURE OF THE PRINCIPLE OF FORMALISM OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

У статті проведено дослідження категорії «надмірність» як ознаки принципу формалізму адміністративного судочинства. Проаналізовано її функціонально-семантичний зміст та особливості впливу на здійснення судочинства. Відзначено, що принцип формалізму функціонально пов'язаний з винятковим характером реалізації адміністративного судочинства, що безпосередньо впливає на формування та вираження ознаки надмірності.

Акцентовано увагу на тому, що основними проявами надмірності у формалізації судочинства є створення судом перешкод в реалізації як матеріальних, так і процесуальних норм учасниками судової справи. Визначено, що формальне застосування права може проявлятися у створенні штучних бар'єрів на шляху реалізації права, встановленні додаткових строків, умов для визнання прийнятності заяви або скарги. Така ознака принципу формалізму в судочинстві створює негативний контекст для судового захисту прав та інтересів особи. Формалізм у праві хоча і обмежує в певних випадках право особи на доступ до суду, проте необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу, а також до потенційної можливості досудового врегулювання спору.

Проаналізовано властивості ознаки «надмірності» через прикметникову деривацію, ад'єктиви та деад'єктиви. А також визначено, що сучасні дослідження явища «надмірності» визначають різні її види – семантична, парадигматична, граматична, конвенційна. Категорію «надмірність» відносять до деструктивних ознак формалізації права і тому, ще одним аспектом функціонально-семантичного вираження принципу формалізму через ознаку надмірності є «надмірна конкретизація правового регулювання». Процесуальна сторона надмірного формалізму має більш практично-прикладне вираження. Ключова проблема визначення достатності правового регулювання адміністративного судочинства – це реалізація принципу формалізму в такому форматі і об'ємі, що забезпечуватиме належний доступ особи до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи, а також необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу. Однак, формалізм в такому трактуванні не повинен набути властивості «надмірності» як деад'єктиви у градуальних модифікаціях ознаки, яка репрезентує не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки».

Ключові слова: *принципи адміністративного судочинства, принцип формалізму, принцип надмірного формалізму, адміністративне судочинство, правосуддя, процесуальний формалізм.*

In this article, the author studies the category of «excessiveness» as a feature of the principle of formalism of administrative proceedings. The author analyses its functional and semantic content and peculiarities of its impact on the administration of justice. It is noted that the principle of formalism is functionally related to the exceptional nature of administrative proceedings. And this has a direct impact on the formation and expression of the redundancy feature.

The author emphasises that the main manifestations of excessiveness in the formalisation of court proceedings are the creation by the court of obstacles to the implementation of both substantive and procedural rules by the participants to a court case. It is determined that formal application of law may be manifested in the creation of artificial barriers to the exercise of law, establishment of additional deadlines and conditions for recognising the admissibility of an application or complaint. Such a feature of the principle of formalism in legal proceedings creates a negative context for judicial protection of rights and interests of an individual. Although formalism in law limits in certain cases the right of a person to access to court, the need for it is expressed in a more serious attitude of a person to the judicial process, as well as to the potential possibility of pre-trial settlement of a dispute.

The properties of the feature «redundancy» are analysed through adjectival derivation, adjectives and de-adjectives. It is also determined that modern studies of the phenomenon of «redundancy» define its various types – semantic, paradigmatic, grammatical, and conventional. The category of «redundancy» is considered to be one of the destructive features of the formalisation of law. Therefore, another aspect of the functional and semantic expression of the principle of formalism through the feature of redundancy is «excessive specification of legal regulation». The procedural side of excessive formalism has a more practical and applied expression. The main problem in determining the sufficiency of legal regulation of administrative proceedings is the implementation of the principle of formalism in a format and to the extent that will ensure proper access to justice. This will be done to fully protect their rights and interests through court proceedings. It is also necessary to ensure that a person takes the judicial process more seriously. However, formalism in this interpretation should not acquire the property of «excessiveness» as a de-adjudication in the graded modifications of the feature. That is, a feature that does not represent the word-formation category «strong expression of a feature», but a separate derivational category «excessive expression of a feature».

Key words: *principles of administrative justice, principle of formalism, principle of excessive formalism, administrative justice, justice, procedural formalism.*

Вступ. Щоб принципи адміністративного права стали не лише основними ціннісними орієнтирами нормативно-правового регулювання, але й служили практичним засобом регулювання прав і обов'язків учасників конкретних адміністративно-правових відносин, вони повинні бути конкретизовані під час судового правозастосування у якості відповідних фактичних обставин та застосовного законодавства. Результати цього процесу, особливо якщо вони впливають з судових рішень і сформованої судової практики, будуть мати вирішальний вплив на організацію та порядок здійснення адміністративного судочинства.

Винятковим напрямом здійснення судовим правозастосуванням його призначення виступає формування, закріплення та подальша конкретизація принципів адміністративного права. Це повинно здійснюватися шляхом формулювання на їх основі матеріально-правових та процедурних стандартів публічного адміністрування з одночасним визначенням несумісних з цими стандартами адміністративних судових практик. Враховуючи принципи верховенства права, законності, правової визначеності та принципи належного врядування, адміністративні суди повинні неухильно дотримуватися правила переваги суті над формою та недопустимості надмірного формалізму у діяльності адміністративних судів. Саме для них найвищим пріоритетом повинно бути забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, що, в свою чергу, виключає безумовну абсолютизацію формальних законодавчих вимог.

Постановка завдання. Враховуючи наявну ситуацію варіативності трактування принципу

формалізму в адміністративному судочинстві, основною метою даного дослідження є визначення категорії «надмірності» як функціонально-семантичної ознаки даного принципу, набуваючи якої він отримує негативний контекст реалізації. Беззаперечно, більшість вчених-юристів говорить про принцип формалізму в контексті здійснення судочинства, зокрема С. О. Короєд, Н. Ю. Сакара, Я. О. Берназюк, В. В. Гордєєв, Н. А. Гураленко, В. В. Заборовський. Втім, говорячи про «надмірний» формалізм варто звертати увагу і на семансіологічні дослідження таких вчених як О. В. Книш, Б. Гришук. Однак, проблема варіативності реалізації принципу формалізму, зокрема набуваючи ознаки «надмірності» залишається малодослідженою.

Результати дослідження. Основними проблемами надмірності у формалізації судочинства є створення судом перешкод в реалізації як матеріальних, так і процесуальних норм учасниками судової справи. Крім того, суворе тлумачення національним законодавством процесуальних правил (для прикладу – повернення адміністративного позову з формальних підстав, надмірне використання оціночних понять) унеможливує доступ позивача до правосуддя для абсолютного захисту своїх прав та інтересів шляхом розгляду справи в судових інстанціях. Заборона формалізму, за словами М. Савчин, полягає у неприпустимості такого застосування права, що призводить до втрати його сенсу. Формальне застосування права може проявлятися у створенні штучних бар'єрів на шляху реалізації права, встановленні додаткових строків, умов для визнання прийнятності заяви або скарги. Прикладом надмір-

ного формалізму є діяльність адміністративних та судових органів, якими створюються штучні перепони шляхом зволікання у строках розгляду або неповноти розгляду заяви чи скарги. Формалізмом також є витребування непотрібних довідок або документів, які не мають безпосереднього відношення до справи тощо [1, с. 26].

Міркуючи над можливими варіантами актуалізації та вирішення цієї проблеми, варто спочатку звернути увагу на юридико-мовний аспект даного явища. Адже, як часто відзначають, формалізм у праві хоча і обмежує в певних випадках право особи на доступ до суду, проте необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу, а також до потенційної можливості досудового врегулювання спору [2, с. 70]. Однак розширення предмета правового регулювання й детальна юридична регламентація поведінки громадян призводять і до негативних наслідків. Також зменшується ефективність права, незважаючи на його кількісне збільшення і спостерігається надлишок правового регулювання, відчуження людини від права, експансія позитивного права у сфері традиційного регулювання іншими соціальними нормами тощо [3, с. 206].

Тому постає питання – чому ж все таки формалізм отримує прояв ознаки «надмірності» та в чому така ознака створює негативний контекст для судового захисту прав та інтересів особи? І тут варто відзначити, що словотвірні категорії є одним із засобів юридико-мовної категоризації правової дійсності. У внутрішній прикметниковій деривації виокремлюються словотвірні категорії з модифікаційними значеннями – «надмірний вияв ознаки». Важливим завданням сучасної юридичної науки є семантичне дослідження зазначених категорій, оскільки такі студії дають змогу з'ясувати універсальне та індивідуалізоване розуміння правових явищ, що мають вихідне змістовне наповнення для регулювання певної групи суспільних відносин. Словотвірна категорія «сильний вияв ознаки» охоплює похідні відприкметникові ад'єктиви, словотвірна семантика яких виражає сильний ступінь інтенсивності ознаки в предметі, більший проти можливої звичайної, зафіксованої в значенні твірного прикметника [4, с. 208].

Враховуючи такий підхід для розкриття змістовної наповненості принципу «надмірного» формалізму, варто звернути увагу, що такі деад'єктиви у градуальних модифікаціях ознаки репрезентують не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». Ономастологічна структура вказаних деад'єктивів включає прислівник-модифікатор «надто» і твірний прикметник. Дослідники зауважили характерну особливість відприкметникових дериватів із словотвірною семантикою надмірного вияву ознаки: «Специфіку словотвірного значення цих похідних добре видно на тлі семантики попередніх прикметників із значенням «сильний вияв ознаки» [4, с. 211]. Надмірність є суттєвою характеристикою будь-якого тексту природної мови, що стає механізмом гарантування адекватного сприймання інформації, надає комунікативному акту більшої надійності. У науковій літературі поняття надмірності отримало різноманітні термінологічні найменування: надмірність/надлишковість, плеоназм, гіперхарактеризація, надспецифікація, семантичне дублювання. Надмірність у широкому розумінні вчені тлумачать як наявність двох і більше знаків для передавання одного й того ж граматичного чи семантичного змісту в системі мови чи реалізованому мовленні [5, с. 140].

Сучасні дослідження явища «надмірності» визначають різні її види – семантична, парадигматична, граматична, конвенційна тощо. Надмірною може бути будь-яка одиниця явища, в тому числі і будь-якого явища правової дійсності, включаючи формалізм адміністративного судочинства. Як відзначає О. В. Книш, що принцип надмірності мовних засобів має універсальний характер, знаходить своє вираження на всіх рівнях мовної системи. Засоби реалізації цього принципу на кожному з рівнів мають власну специфіку. Результат прояву дії закону мовної надмірності на різних рівнях спільний – перенасиченість тексту певною сумою елементів, що несуть одну й ту ж інформацію. Однак надмірні елементи не варто розглядати як непотрібні або зайві. У потоці мовлення надмірність допомагає виділити головне, концентрує увагу на власне інформації [5, с. 141].

Доволі часто категорію «надмірність» відносять до деструктивних ознак формалізації права, зокрема: «Формалізація права, внаслідок активного впливу механізмів державної правотворчості, із природного процесу, що адекватно відображає потреби суспільства й покликаний лише оформляти зміст соціальних відносин, перетворюється на самодостатній та ускладнює правовідносини. У підсумку відбувається надмірне розширення сфери правового регулювання та ускладнюється її внутрішня структура. Ця модель являє собою сукупність деструктивних процесів формалізації права, таких як бюрократизація права, надмірність правового регулювання, процесуалізація, консерватизм права, збільшення кількості органів державної влади, що забезпечують формування й функціонування права, поширення правового регулювання у ті сфери, де правове регулювання неприродне, використання адміністративних методів правового регулювання в тих сферах і в тому обсязі, у яких це не виправдано тощо» [3, с. 205]. І як висновок, Р. І. Радейко відзначає, що деструктивні процеси можна розглядати як результат аномального впливу держави на максимальне врегулювання суспільних відносин, що проявляється в таких аспектах: надмірність правового регулювання що, по суті, є одним з найбільш виражених прикладів формалізації права і являє собою ускладнення правової форми в контексті збільшення її обсягу, розширення предмета правового регулювання і детальна регламентація поведінки громадян; бюрократизація права, що проявляється у зловживанні документальністю, адміністративній пасивності, імітації ефективної діяльності в системі державного управління [3, с. 210].

Ще один аспект функціонально-семантичного вираження принципу формалізму через ознаку надмірності можна простежити в «надмірній конкретизації правового регулювання». Зокрема, як відзначається в науковій літературі – до техніко-юридичних дефектів правових норм можна віднести надмірну конкретизацію та невиправдану деталізацію моделей поведінки суб'єктів правовідносин. Так, Т. О. Коваленко зауважує, що безсистемне, хаотичне збільшення законодавчого масиву може призвести до негативних наслідків – інформаційної надмірності, яку в теорії права визначають як яви-

ще, коли частина текстів нормативно-правових актів, в тій чи іншій формі, повторює одну й ту ж інформацію, не має додаткового змістовного навантаження та яку можна зняти чи переробити без втрат для змісту нормативно-правового акта [6, с. 112]. Також, Ю. С. Шемшученко звертає увагу на шкідливість зазначених дефектів правового регулювання, зазначаючи, що «швидке неконтрольоване розширення нормативної бази правового регулювання, насамперед сфери законодавчих актів, істотно ускладнює реалізацію принципу законності в діяльності органів та посадових осіб публічної влади, процес реалізації права в цілому, спричиняючи масові правопорушення. Останнє, у свою чергу, сприймається як неефективність чинного закону і провокує нові й нові зміни у законодавстві, утворюючи «зачароване коло». Зрештою, постає питання про необхідну й достатню кількість законодавчих актів для національної правової системи, а з ним – питання про якість таких актів» [7, с. 5]. У правовій системі України, яка себе ідентифікує з континентальним правом, формалізація права проявляється в надмірному правому регулюванні, яке полягає у прагненні держави в особі її органів забезпечити формування і функціонування позитивного права, тим самим реагуючи на глобальні зміни, що відбуваються в суспільстві. Проте в сучасних умовах ця реакція є лінійною й одноманітною. Через надмірне збільшення нормативного масиву зростають прояви посилення правового нігілізму в суспільстві, заплутаність, двозначність, колізії та прогалини правових норм [3, с. 207].

Надмірність правового регулювання часто пов'язують із системою права, а також із історичним ракурсом розвитку держави та громадянського суспільства. Т. В. Міхайліна підкреслює, що ще одним дефектом законодавства ... можна назвати надмірність правового регулювання, яка властива всім без винятку системам соціалістичного та пострадянського права. З одного боку, це є підкресленням провідної ролі держави щодо права, а також свідчить про низький рівень сегментації суспільних потреб у правовому регулюванні, коли легше вдатися до зарегульованості певних відносин, ніж визнати, що не всі факти суспільного життя потребують втручання держави. Крім того,

надмірне регулювання завжди призводить до обмеження автономії громадянського суспільства та гальмування його розвитку, оскільки звужує простір для активності [8, с. 72].

Процесуальна сторона надмірного формалізму має більш практично-прикладне вираження. Ведучи мову про фактичну реалізацію принципу процесуального формалізму, А. Ю. Бучик відзначає, що формалізм здатний ускладнювати здійснення процесуальних прав, що тягне невідправдане затягування процедур, нікчемність певних дій, невірне розв'язання спору, допущення судових помилок, а особа – порушник процесуальних формальностей зазнає невідвратної шкоди. З цього випливає складне завдання, яке полягає в тому, що законодавець, з одного боку, повинен встановити в процесуальному законі тільки такі формальності, без яких неможливо забезпечити дієве судочинство, з іншого – не допустити надмірним спрощенням процедур враження процесуальної ненадійності та відкриття шляху до безкарного порушення процесуальних правил. Як надмірний формалізм, так і надмірне спрощення однаково шкідливі. Необхідно досягнути гармонійного поєднання та кореляції вказаних принципів задля оптимізації судового процесу [9, с. 8]. Використовуючи семантичне навантаження «надмірності», Г. М. Шерстюк зауважує, що поширюючи шкідливий формалізм при виконанні своїх обов'язків, судді ніби забувають ті висновки, які щоразу формує ЄСПЛ у рішеннях. ЄСПЛ постійно наголошує на тому, що надмірний формалізм у роботі національних судів порушує право особи на доступ до суду. Європейський суд звертає увагу, що функція правосуддя – допомогти особі захистити свої порушені права, і тут необхідно проявляти більше гнучкості (у рамках законодавчої процедури), аби дедалі більше відходити від карального спрямування своєї діяльності. Надмірний формалізм, який породжує обмеження доступу до суду, фактично виступає й порушенням принципу змагальності сторін у судовому процесі [10]. ЄСПЛ робив висновок щодо уникання надмірного формалізму й безпосередньо в справі, яка торкалася України. Мова йде, зокрема, про рішення ЄСПЛ від 8 грудня 2016 року у справі ТОВ «Фріда» проти України [11].

Додаткове включення у процесуальне законодавство нормативних положень, існування яких не викликається необхідністю захисту прав суб'єктів публічно-правового спору (процесуальна надмірність), або, навпаки, дефіцит наданих законодавством процесуальних засобів учасникам процесу (процесуальна недостатність) створюють перешкоди у доступі до правосуддя та в отриманні судового захисту. Прояв процесуальної надмірності, що перешкоджає реалізації права на суд, вбачається: у судовому порядку розгляду забезпечення позову в адміністративному судочинстві, які не заперечуються зобов'язаною особою; у колегіальному розгляді справ у суді другої інстанції; у покладенні на суд функцій щодо перевірки правильності сплати державного мита. Процесуальна недостатність проявляється у відсутності ефективних засобів боротьби зі зловживанням процесуальними правами, у необґрунтованій стислості деяких процесуальних термінів, у відсутності механізму, що регламентує надання безкоштовної юридичної допомоги [12, с. 47].

Висновки. Отже, ключова проблема визначення достатності правового регламентування адміністративного судочинства – це реалізація принципу формалізму в мірі, що забезпечуватиме належний доступ особи до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи, а також необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу. Однак, формалізм в такому трактуванні не повинен набути властивості «надмірності» як деад'єктиви у градальних модифікаціях ознаки, яка репрезентує не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». Тобто, надмірний формалізм виражається в правовій дійсності як механічне дотримання норм матеріально та процесуального права безвідносно до врахування доцільності цього, не враховуючи конкретних обставин справи, тобто дотримання норм права здійснюється не задля належного відправлення адміністративного судочинства, а перетворюється у самоціль процесуальної діяльності суду. Тому, виходячи з незмінної динаміки адміністративного судочинства, слід дійти висновку,

що вдосконалення адміністративного законодавства повинно бути перманентним процесом, який зумовлюється змінами соціально-економічних умов у державі, гармонізацією національних стандартів судоустрою і судочинства,

підвищення якості організації судочинства, забезпечення реалізації права на справедливий суд, дотримання європейських нормативів та стандартів і наближення до кращих практик відправлення правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савчин М. Основні конституційні критерії обмеження прав людини й основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2.16. С. 21–28. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29213/1/6_Restriction%20of%20human%20rights.ppt
2. Заборовський В. В., Стойка А. В. Правовий пуризм та формалізм у праві в світлі реформування процесуального законодавства України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкіна* (м. Харків, 31 травня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 68–72.
3. Радейко Р.І. Деструктивні процеси формалізації права. 2015. С. 204–211 URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4893/radeyko0.pdf>
4. Грешук Б. Словотвірні категорії «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки» в українській мові в зіставленні з англійською мовою. *Українознавчі студії*. 2019 № 20. С. 207–217. URL: <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.207-217>
5. Книш О. В. Надмірність як засіб організації постмодерністського тексту. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. № 30. С. 140–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2012_30_36.
6. Коваленко Т. О. Надмірна конкретизація та невиправдана деталізація як різновиди юридичних дефектів земельно-правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2013. № 144-145. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2012_30_36.
7. Шемшученко Ю., Ющик О. До проблеми формування законодавчої політики в Україні. *Право України*. 2005. № 11. С. 3–7.
8. Міхайліна Т. В. Дефекти законодавства та правосвідомість суб'єктів права: аспекти співвідношення. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. С. 71–72. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/6308/1/Konf_EPPRSS_copu.pdf#page=71
9. Бучик А. Ю. Аналіз принципу процесуальної економії у складовій адміністративного процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2(14). С. 1–16. URL: [доступу : http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf](http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf).
10. Шерстюк Г. М. Забезпечення адміністративного позову. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 5. том 2. С. 204-209. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.37>
11. Рішення у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» (Заява № 24003/07): Рішення, Справа від 08.12.2016 / Європейський суд з прав людини. *Офіційний вісник України*. 2018. № 81. С. 57. Ст. 2707 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text
12. Тур Т. О. Організаційно-правові засоби забезпечення позову в адміністративному судочинстві України : *Доктор філософії : спец. 081 «Право»*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. 243 с. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4761>